

Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης

ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΚΑ ΤΟΥ Μ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΗ

Ἀγγελίες γιὰ τὴν κωμωδία «Χορὸς» καὶ γιὰ συναγωγή
βουλευτικῶν λόγων

ΜΕΛΙΣΣΑ
τῶν βιβλίων

(Ἀνάτυπο)

Τόμος Γ', 1977 - 1981

Ὁ Μ. Χουρμούζης Βυζάντιος, θεατρικὸς κυρίως συγγραφέας ἀλλὰ καὶ χωρογράφος καὶ δημοσιογράφος, μὲ δράση στρατιωτικὴ καὶ πολιτικὴ, ποῦ γεννήθηκε τὸ 1804 στὸ Γαλατὰ καὶ πέθανε τὸ 1882 στὸ νησί Ἀντιγόνη, ἀπέναντι ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, μᾶς εἶναι ἀρκετὰ γνωστός¹. Στὰ χρόνια τῆς τελευταίας δεκαετίας παρατηρεῖται μιὰ «ἀνακάλυψη» του ποῦ ἡ ἔρμηνεῖα τῆς θὰ μπορούσε νὰ ἀναζητηθεῖ στὴν κα-

1. Ἡ κυριότερη βιβλιογραφία : Δ. Γκίνης - Β. Μέξας, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800 - 1863* τ. Α' - Γ' Ἀθήνα 1939 - 1957 ἀρ. 2537, 2541, 2694, 2945, 3218, 3646, 6026, 8803, 8732. — Μ. Ι. Γεδεών, *Ἀποσημειώματα Χρονογράφου 1800 - 1913*, Ἀθήνα 1932 σ. 31 - 34. — Ν. Λάσκαρης, *Ἱστορία τοῦ Νεοελληνικοῦ Θεάτρου* τ. Β' Ἀθήνα 1939 σ. 208 - 209. — Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, Ἀθήνα 1975 σ. 286 - 287, 346, 575. — Μ. Μ. Παπαϊωάννου, Μιχαὴλ Χουρμούζης, *Ἐπιθεώρηση Τέχνης* 13 (1961) 165 - 174. — Ἔργα Μιχαὴλ Χουρμούζη Ὁ Πλούτος τοῦ Ἀριστοφάνους, Ἀθήνα, «Κείμενα», 1972, μὲ 2σέλιδη σημείωση τοῦ ἐκδότη στὸ τέλος. — Ἀφιέρωμα στὸν Χουρμούζη «Θεατρικὰ» τεῦχος 19 - 22 (Ἰανουάριος - Ἀπρίλιος 1978) 37 - 68 μὲ ἄρθρα τῶν Γιάννη Γουδέλη, Γιώργου Χατζηδάκη κ.λπ. καὶ ἀνάπτυξη τῆς κωμῆς «Χαρτοπαίκτης» — Γιῶργος Χατζηδάκης, Βίοι Παράλληλοι Μ. Χουρμούζη καὶ Σ. Καρύδης, «Θεατρικὰ» τεῦχος 23 - 30 (Μάιος - Δεκέμβριος 1978) σ. 53 - 56. — Ὁ Ἰδιος, Σοφοκλῆς Καρύδης, ὁ πρωτομάρτυρας τοῦ Ἑλληνικοῦ Θεάτρου, στὸ ἴδιο σ. 56 - 58. — Ὁ Ἰδιος, Περὶ τῆς παράφρασης τοῦ «Πλούτου», στὸ ἴδιο, σ. 59. — Ὁ Ἰδιος, Ὁ «Πλούτος» καὶ ὁ Μ. Χουρμούζης ἔφημ. («*Ἡ Ἀγῆ*») 29 - 8 - 78 (ἐπιστολή). — Γιάννης Σιδέρης, *Τὸ ἀρχαῖο δράμα στὴ Νέα Ἑλληνικὴ Σκηρῆ*, Ἀθήνα 1976 σ. 57 — Μ. Χουρμούζης, Ὁ Ὑπάλληλος, Ἀθήνα 1979. — Δημήτριος Θ. Νάτσιος, Βιογραφικὰ Μιλτιάδη Χουρμούζη 1802 - 1882, («*Ἡπειρωτικὴ Ἔστια*») 28 (1979) 25 - 36. — Δημήτριος Σπάθης, Μ. Χουρμούζης, «*Σάτιρα καὶ πολιτικὴ στὴ νεώτερη Ἑλλάδα*», Ἀθήνα 1979 σ. 71 - 97. — Μ. Χουρμούζης, *Διάλογοι*, Ἀθήνα 1980.

θαυτο άξία τοῦ ἔργου τοῦ Χουρμούζη καί στίς ἰδεολογικοποιημένες ἀναζητήσεις¹ τῆς ἐποχῆς μας γιά τίς ρίζες της στό άγνωστο, εἶναι ἀλήθεια, παρελθόν τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας.

Ὁ χαρακτήρας αὐτῶν τῶν ἀναζητήσεων, στήν περίπτωση τοῦ Χουρμούζη, παίρνει μορφή πανηγυρικῆ μέ παραστάσεις, ἐπαινεδώσεις, ἄρθρα καί, παρεμβάλλοντας μυθευτικά στοιχεῖα, θολώνει κάπως τὸ δρόμο πρὸς τὴν πλήρη κατανόηση τῆς δράσης καί τοῦ ἔργου του στό πλαίσια τῆς ἐποχῆς του. Ἡ συνολικῆ μελέτη, πού θά εἶχε αὐτὸ τὸ σκοπό, ἔχει ἀφετηριακὸ αἵτημα τὴν ἀπογραφή καί τὴ συγκέντρωση τοῦ ἔργου καί τῶν μαρτυριῶν γιά τὴ ζωὴ καί τὴ δράση του.

Δημοσιεύονται ἐδῶ δύο ἀγγελίες γιά βιβλία τοῦ Χουρμούζη πού δὲ γνωρίζουμε ἂν κυκλοφόρησαν καί ἂν κυκλοφόρησαν δὲν ἐντοπίστηκε ἀντίτυπό τους : οἱ ἀγγελίες εἶναι γιά τὴν ὥρα μοναδικές μαρτυρίες γιά τὰ βιβλία αὐτά.

Ἡ πρώτη ἀγγελία² τῆς 15 Ἀπριλίου 1842 ἀναφέρεται τὴν ἐκτυπούμενη ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Ἡλία Χριστοφίδη στήν Ἀθήνα, κωμωδία «Χορός», σάτιρα τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας πού «μιμεῖται ὅσα τὰ ἄλλα ἔθνη ἀπέβαλλαν ἢ προσπαθοῦν ν' ἀποβάλλωσιν ὡς ὀλέθρια». Τὸ βιβλίό μέ τὴν ἄγνωστη κωμωδία τοῦ Χουρμούζη, ἂν κυκλοφόρησε,

1. Φίλιππος Ἡλιοῦ, Ἡ ἰδεολογικὴ χρῆση τῆς Ἱστορίας. Σχόλιο στὴ συζήτηση Κορδάτου - Ζεύγου. Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περιοδικὸ Ἀντί 46/1976, Ἀθήνα 1976 σ. 1 - 6.

Ἡ συζήτηση γιά τὸ ἔργο καί τὴ ζωὴ τοῦ Χουρμούζη, πέρα ἀπὸ κάποιες τολμηρές ὑποθέσεις, ἔφτασε σὲ μερικές περιπτώσεις καί στὴ «χάλκωση» στοιχείων. Ἔτσι κάτω ἀπὸ φωτογραφία τοῦ φουστανελοφόρου ἀδελφοῦ(;) τῆς Ρουσσῶς Κων. Χατζήσκου, γυναίκας τοῦ Μ. Χουρμούζη, δηλώνεται χωρὶς ἀμφιβολία ὅτι εἰκονίζεται ὁ Χουρμούζης (Γιῶργος Χατζηδάκης, Βίοι παράλληλοι, ὁ.π. σ. 53). Ἡ οἰκογένεια τοῦ κ. Ἀνδρέα Σπαθάρη, ἐγγονοῦ τοῦ ὁμώνυμου Κωνσταντινουπολίτη λογίου, καί δισεγγονοῦ τοῦ Χουρμούζη, πού παραχώρησε ἀντίγραφα τῶν φωτογραφιῶν τῆς συλλογῆς της στό ἀρχεῖο «Νεοελληνικὴ Προσωπογραφία» τοῦ Κέντρου Νεοελληνικοῦ Ἐρευνῶν ΕΙΕ, μέ διαβεβαίωσε (Ὀκτώβριος 1981) ὅτι δὲν ἔχει ἄλλη φωτογραφία τοῦ Χουρμούζη ἐκτὸς ἀπὸ ἐκείνη πού δημοσίεψε ὁ Μανουὴλ Γεδεών. Ὁ φουστανελοφόρος εἶναι κάποιος ἀπὸ τοὺς Χατζήσκους τῆς Λαμίας, ἴσως ἀδελφὸς τῆς Ρουσσῶς. Τίς πληροφορίες αὐτές ἢ οἰκογένεια ἔδωσε καί στὸν κ. Χατζηδάκη ὅταν τοῦ παραχωροῦσε τὴ φωτογραφία γιά δημοσίεψή.

2. ΓΑΚ, Ἀρχεῖο Βλαχογιάννη φ. 174 ἀρ. 83. Μονόφυλλο 0,20 x 0,125. Τὸ ἄγνωστο μονόφυλλο ἐπισήμανα ἐρευνώντας τοὺς φακέλους τῶν ΓΑΚ γιά τὰ ἐντυπα τῆς περιόδου 1800 - 1863. Δημοσίευμα μέ ἀπογραφή τῶν ἐντύπων αὐτῶν καί μέ περιγραφή τῶν ἀβιβλιογράφητων θά κυκλοφορήσει στὴ σειρά τῶν Δημοσιευμάτων τοῦ Κέντρου Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν τοῦ ΕΙΕ.

Ὁ Δημήτρης Σπάθης, Μ. Χουρμούζης ὁ.π. σ. 83 - 84 δημοσίεψε τὴν ἀγγελία ἀπὸ φωτοτυπία πού τοῦ εἶχα παραχωρήσει.

πρέπει κατά την ἀγγελία, πού υπογράφει ὁ συγγραφέας, νὰ εἶχε 80 - 96 σελίδες καὶ νὰ κόστιζε 1 δραχμὴ καὶ 50 λεπτά. Ἐὰς σημειωθεῖ ὅτι ἀπὸ τὸ ἴδιο τυπογραφεῖο κυκλοφόρησε τὸν ἴδιο χρόνο, ἄλλο βιβλίον τοῦ Χουρμούζη : *Κρητικά, συνταχθέντα καὶ ἐκδοθέντα ὑπὸ Μ. Χουρμούζη Βυζαντίου, Ἐν Ἀθήναις ἐκ τῆς τοῦ Ἡλίου Χριστοφίδου Τυπογραφίας Ἡ Ἀγαθὴ Τύχη* 1842.

ΓΑΚ, Ἀρχεῖο Βλαχογιάννη φάκ. 174, ἀρ. 83 Ἐντυπο 0,20 × 0,125

Α Γ Γ Ε Λ Ι Α

Τὸ νὰ μιμῆται τις τὰ καλὰ, εἶναι καὶ ἀξιέπαινον, καὶ συμφέρον· τὸ νὰ μιμῆται ὁμως ὅσα τὰ ἄλλα ἔθνη ἀπέβαλλαν ἢ προσπαθοῦν ν' ἀποβάλλωσιν ὡς ὀλέθρια, ἂν δὲν εἶναι ἀξιολύπητος, εἶναι ὁμως ἀσιογέλαστος. Τὴν πτωχαλαζωνίαν μας ἄς παρατηρήσῃ τις, ἄς εἰδῆ ὅτι τὰ πάντα μετροῶμεν μὲ τὴν πῆχυν τοῦ συρμοῦ, καὶ ἂν ἠμπορῆ ἄς βαστάξῃ τὰ γέλοια!

Ἴδον οἱ λόγοι οὔτινες μ' ἐπαρεκίνησαν νὰ συντάξω μίαν Κωμωδίαν καὶ νὰ τὴν ὀνομάσω ΧΟΡΟΣ· διότι καὶ πρὸ πάντων εἰς τοὺς χοροὺς βλέπει τις τὰς γελιοιδεστέρας σκηνάς.

Ἡ τιμὴ προσδιωρίσθη εἰς δραχ. 1. καὶ λ. 50. πληρωτέα μετὰ τὴν παραλαβὴν τοῦ βιβλίου, συγκείμενον ἀπὸ 5 - 6 κόλλας τυπογραφικὰς· τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται ὑπὸ τῶν πιεστηρίων τοῦ Κ. Ἡλίου Χριστοφίδου.

Ἀθῆναι, τὴν 15 Ἀπριλλίου 1842

Μ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΗΣ

Ἡ δευτέρα ἀγγελία¹ τῆς 15 Ἰουνίου 1853, δημοσιευμένη στὴν ἐφημερίδα Ἀθηναῖς στίς 5 Αὐγούστου 1853, ἀναφέρεται σὲ ἓνα βιβλίον πού ἀποφάσισε νὰ τυπώσῃ ὁ τυπογράφος καὶ ἐκδότης Ν. Ἀγγελίδης : συναγωγὴ τῶν λόγων τοῦ Χουρμούζη στὴ Βουλὴ. Τὸ βιβλίον, ἂν κυκλοφόρησε, πρέπει νὰ εἶχε 96 - 112 σελίδες καὶ νὰ κόστιζε 2 δραχμὲς ὅπως ἀναφέρει ἡ ἀγγελία πού πρέπει νὰ ἀνατυπώθη καὶ σὲ μονόφυλλα γιὰ νὰ μποροῦν οἱ συνδρομητὲς (νὰ ἐγγράψωσι τὰ ὀνόματα αὐτῶν κάτωθι τῆς παρουσίας ἀγγελίας). Ἀπὸ τοὺς λόγους τοῦ Χουρμούζη, πού καθὼς γράφει ἡ ἀγγελία «ὁ Γάλλος καὶ ὁ Γερμανὸς καὶ ὁ Ἀγγλὸς ἀπέδωκεν τῆς μεταφράσεως τὴν τιμὴν» γνωρίζουμε ἓναν μόνο τυπω-

1. Εὐχαριστῶ τὸν κ. Φίλιππο Ἡλιοῦ γιὰ τὴν ὑπόδειξίν της.

μένο : «Λόγος τοῦ βουλευτοῦ Φθιώτιδος Μ. Χουρμούζη. Ἐκφωνηθεὶς ἐν τῇ Βουλῇ κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 2 Σεπτεμβρίου 1853».

Ἐφημερίδα «Ἀθηναῖς» Ἀθήνα 5 - 8 - 1853

Α Γ Γ Ε Λ Ι Α

Ἡ φιλολογία ἐνὸς ἔθνους συγκροτεῖται ἐκ διαφόρων κλάδων, ὧν ἕκαστος οὐ μόνον τὴν καθ' ἑαυτὸν καὶ ἀπόλυτον ἔχει ἀξίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν σχετικὴν, διότι ὅσον σπουδαιότερον εἶναι τὸ ἀντικείμενον, ὅσον περὶ μείζονος λόγου ὁ ἀγὼν τοσοῦτον καὶ ὁ κλάδος ἐκεῖνος τῆς φιλολογίας μείζον ἔχει τὸ ἐνδιαφέρον.

Ἄλλὰ τί σπουδαιότερον τοῦ βουλευτικοῦ βήματος; τί δ' ὑψηλότερον τῆς βουλευτικῆς ἐντολῆς, ἧς τοσοῦτων πολλάκις ἡ ἀξία ἐταπεινώθη; Δὲν κρίνουσιν ἀράγε καὶ οἱ μεταγενέστεροι καὶ ἡ ἱστορία περὶ τῆς καταστάσεως τῶν ἐθνῶν ἐκ τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας ἧς ἀπελάμβανον, ἐκ τῆς χρήσεως ἣν ἐποίουν ταύτης οἱ ἐντεταλμένοι νὰ φρουρῶσιν αὐτὴν ὡς κειμήλιον ἱερὸν. Τιμῶμεν τοὺς Δημοσθένους λόγους, τιμῶμεν τοὺς τοῦ Κικέρωνος, καὶ ὅμως ἀμφοτέροι οἱ δεινοὶ οὗτοι τῆς ἀρχαιότητος ῥήτορες ἐξετραγώδησαν μᾶλλον, ἢ ὑπερασπίσθησαν καὶ ἐμεγάλυναν τὴν ἐκπνέουσαν τῶν πατρίδων των ἐλευθερίαν. Θαυμάζομεν τὰς ἀπὸ τοῦ βήματος ἀγορεύσεις τῶν Μιραβῶ, Βούρη, Σιερίδων, Φόξ, Φρά, Βενιαμὴν Κωνσταντ καὶ μακαρίζομεν αὐτοὺς διότι ἀνθούσης ἐν ταῖς πατρίσιν αὐτῶν τῆς ἐλευθερίας, ἐλευθέρων καὶ ἀκμαίων λαῶν ἡγήτορες ἐγένοντο

Πλὴν καὶ ἐν τῇ μικρᾷ Ἑλλάδι, ἐνθα μετὰ τῆς ἐλευθερίας συνεπήχθη καὶ τὸ δυσκλεές τῆς ἰδιοτελείας νόσημα, ἀνεφάνησαν ὅμως φύσεις τινὲς εὐγενεῖς αἰτινες ἐν ὀνόματι τοῦ ἔθνους ἡμῶν διεμαρτυρήθησαν καὶ ἀπέδειξαν, ὅτι ἔστι καὶ ἐν Ἑλλάδι τὸ Ἑλληνικὸν φρόνημα, ὅτι παρ' ἡμῖν τὸ καλὸν τιμᾶται καὶ οἱ ἐργάται ἀμείβονται, ἂν ὄχι ἀπὸ τῆς Κυβερνήσεως, τουλάχιστον ὑπὸ τοῦ ἔθνους.

Τίς ἄλλος ὑπὲρ τὸν Κ. Χουρμούζη τὸ ἱερὸν τῆς βουλευτικῆς ἐντολῆς ἐνόησε; τίς ἄλλος ὑπὲρ τοῦτον τὰ συμπαθείας καὶ τὴν ἀγάπην τοῦ λαοῦ ἐφείλκυσε; τίς δ' ἀγνοεῖ ὅτι καὶ ἐν τῷ βουλευτηρίῳ ὅπως ἀκούσωσιν αὐτοῦ συνωθοῦντο οἱ πολῖται, καὶ τὰς ἐκτυπομένας ἀγορεύσεις του μετὰ πόθου καὶ σπουδῆς ἀνεζήτουν πρὸς ἀνάγνωσιν; εἰς ποῖον δ' ἄλλον καὶ ὁ Γάλλος καὶ ὁ Γερμανὸς καὶ ὁ Ἄγγλος ἀπέδωκεν τῆς μεταφράσεως τῶν λόγων τὴν τιμὴν; Ἄν δὲ παρ' ἡμῖν τοῦ φιλοπόλιδος τούτου πολίτου οἱ λόγοι δὲν ἀπέφερον τὸν ποθοῦμενον καρπὸν, πλὴν οὐδ' ὄλως ἀσυντελεῖς ἀπέβησαν.

Ὑπὸ τοιαύτας ἐλπίδας ὁ τυπογράφος ἐνόμισεν ὅτι καὶ τιμιον διὰ τὴν πατρίδα, καὶ χρήσιμον διὰ τὴν κοινωνίαν, καὶ πρὸς ὑπόδειγμα τῆς μιμήσεως τῶν καλῶν, καλὸν ἤθελε διαπράξει ἔργον, νὰ συλλέξῃ εἰς ἓν τοῦ βουλευτοῦ Κ. Χουρμούζη τοὺς ἐν τῇ βουλῇ λόγους καὶ νὰ δημοσιεύσῃ αὐτούς.

Τὸ τεῦχος θέλει συγκροτεῖσθαι ἐξ 7 - 8 τυπογραφικῶν φύλλον, τιμὴ δὲ τοῦτου ὀρίζοντι δραχμαὶ δύο πληρωτέαι συνάμα τῇ παραλαβῇ τῆς βίβλου. Οἱ φίλοι τῆς ἐλευθερίας συνδρομηταὶ παρακαλοῦνται νὰ ἐγγράψωσι τὰ ὀνόματα αὐτῶν κάτωθεν τῆς παρούσης ἀγγελίας. Ἀθήνησι τῇ 15 Ἰουνίου, 1853.

Ὁ Τυπογράφος καὶ Ἐκδότης Ν. ΑΓΓΕΛΙΔΗΣ

Ἐνα ἄλλο στοιχεῖο¹ πού μᾶς ὑποχρεώνει νὰ ἔχουμε λιγότερες ἀμφιβολίες γιὰ τὴν πατρότητα τῆς μετάφρασης τοῦ «Πλούτου» τοῦ Ἀριστοφάνη (1861), πού ἀποδιδόταν μὲ ἐπιφυλάξεις καὶ στὸν Χουρμούζη, εἶναι μιὰ κριτικὴ παράστασις τοῦ Πλούτου στὴν Ἀθήνα τὸ 1868 :

Ἐφημερίδα «Ἡ Νέα Γενεά» ἔτος Σ' ἀριθ. 513, Ἀθήνα 24 - 1 - 1868 σ. 2

Τὸ ἐλληνικὸν θέατρον

Δύο πρωτοφανῆ (τουλάχιστον δι' ἡμᾶς) δράματα, παρεστάθησαν ἐν τῷ ἐλληνικῷ θεάτρῳ κατὰ τὴν παρελθούσαν ἐβδομάδα, ὁ Κοριοιάνος (πρόσωπον γνωστότατον τῆς ῥωμαϊκῆς ἱστορίας) τραγωδία πρωτότυπος, συνταχθεῖσα ὑπὸ νεαροῦ ἐλληνικοῦ καλάμου, καὶ ὁ Πλοῦτος τοῦ Ἀριστοφάνους, μετάφρασις ἢ μᾶλλον παράφρασις ἐπιτυχῆς τοῦ γνωστοῦ καὶ εὐδοκιμήσαντος περὶ ταῦτα Κ. Χαρμούζη. [...].

Περὶ δὲ τοῦ δευτέρου, μετ' ἀπορίας, ὄλων τῶν ἐναντίων ἀντελήφθημεν. Τὸ μὲν δράμα, ὅπερ πολλάκις πρωτότυπον ἀνέγνωμεν καὶ μαθητεύοντες καὶ ὠριμότεροι, καὶ τίς, καὶ ἄκροις δακτύλοις γευσάμενος τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων, δὲν ἀνέγνωσε καὶ δὲν ἐθαύμασε τὰ ἀριστοουργήματα τοῦ κορυφαίου τῶν ἀρχαίων Κωμωδῶν, ἐν οἷς διαπρέπει τὸ ἀπέριπτον καὶ χαριέστατον καὶ ἐν παντὶ τόπῳ καὶ χρόνῳ ἄρμοδιώτατον, «ὁ Πλοῦτος» τὸ δράμα, λέγομεν, ὑπῆρξεν ἄριστον καὶ θελκτικώτατον, καταγοητεῦσαν τὸ ἀκροατήριον καὶ ἀθρόας καὶ αὐροθυμῆτους ἐπισπάσαν χειροκροτήσεις καὶ εὐφημίας. Καὶ ἡ παράφρασις δὲ

1. Εὐχαριστῶ τὸν κ. Κώστα Λάππα γιὰ τὴν ὑπόδειξιν τῶν σημειωμάτων πού ἀναφέρονται στὸ Χουρμούζη στὶς ἐφημερίδες «Ἡ Ἀναγεννηθεῖσα Ἑλλάς» τοῦ 1836 καὶ «Ἡ Νέα Γενεά» τοῦ 1868.

φαίνεται ὅτι ἦτο λίαν ἐπιτυχής, καταστήσασα εὐληπτον τὸ δρᾶμα καὶ τοῖς ἀπλουστάτοις. Οἱ ὑποκριταὶ ὅμως, παρὰ προσδοκίαν μας, ἐπελείφθησαν πολὺ ἀπὸ τῆς ἀξίας τοῦ ποιήματος. [...].

Ἄλλὰ μὲ ὄλας τὰς ἐλλείψεις ταύτας, ἡ παράστασις ἐπῆρξεν ἀρίστη, θελκτικωτάτη· καὶ δυνάμει εἶπεῖν ὅτι δευτέραν φοράν, τῶν ὑποκριτῶν μελετημένων πλέον καὶ παρασκευασμένων, προσερχομένων, θέλει ἐκλάμψει καὶ σύρει ἀθρόον τὸ κοινὸν εἰς τὴν θέαν του. Δαιμόνιοι πρόγονοι! καὶ μετὰ τρισχίλια ἔτη τέρπετε καὶ κατακηλεῖτε τὸν κόσμον, καὶ ἐφελκύετε τὸν θαυμασμόν καὶ τὰς χειροκροτήσεις παντὸς τοῦ πολιτισμοῦ καὶ θὰ τὰ ἐφελκύετε εἰς αἰῶνας!

Χρήσιμο γιὰ τὸ βιογράφο τοῦ Χουρμούζη εἶναι καὶ τὸ σημεῖωμα τῆς ἐφημερίδας «Ἀναγεννηθεῖσα Ἑλλάς» τοῦ 1836 ποὺ δημοσιεύεται παρακάτω. Βέβαια ἀπὸ τὸ «Ἡμερολόγιον» τοῦ Ν. Κασομούλη, ποὺ ὁ Δημ. Νάτσιος¹ τὸ ἀξιοποίησε ὡς πηγὴ γιὰ τὴ βιογραφία τοῦ Χουρμούζη, γνωρίζαμε ὅτι τὸ 1836 ὁ Χουρμούζης βρισκόταν ὡς λοχαγὸς στὴν περιοχὴ Φθιώτιδας μὲ τὴν ὁποία θὰ συνδεθεῖ στενά: στὴ Λαμία θὰ νυμφευθεῖ τὴ Ρουσσῶ Κων. Χατζή(σκου) στίς 2 - 12 - 1837, θὰ κατοικήσει καὶ ἀργότερα θὰ ἐκεγεῖ βουλευτὴς Φθιώτιδας.

«Ἡ Ἀναγεννηθεῖσα Ἑλλάς» ἔτος Α' ἀριθ. 25, Ἀθήνα 5 - 9 - 1836 σ. 99

— Ἡ Κυβέρνησις πληροφορηθεῖσα τὰς ὁποίας ὁ Κ. Χουρμούζης ἔκαμεν ἀνακαλύψεις τῶν Γαιανθράκων καὶ Σιδήρον κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Φθιώτιδος, ἔστειλεν κατ' αὐτὰς τὸν Λοχαγὸν Κύριον Φορτεμπάχ ὀρυκτολόγον, ὅστις ἐπαρτήρησεν ὅτι καὶ οἱ γαιάνθρακες καὶ ὁ σίδηρος εἶναι μεγάλης ποσότητος, καὶ καλλίστης ποιότητος· ὁ ἴδιος Κ. Χουρμούζης βεβαίωι ὅτι εἰς τὸ χωρίον Σοῦρπι, εὕρεται λίθος ποικιλόχροος πολὺς καὶ ὠραῖος.

— Εἶχομεν πολλοὺς λόγους νὰ ἐπαινέσωμεν τὴν εὐφυῖαν καὶ τὴν δραστηριότητα τοῦ Κυρίου Μ. Χουρμούζη, λαμβάνομεν ὅμως ταύτην τὴν εὐκαιρίαν διὰ νὰ τὸν συγχαρῶμεν εἰλικρινῶς, διότι ἀνεκάλυψε μίαν πρώτην ἕλην, τόσον πολύτιμον διὰ τὸ Κράτος, καὶ ἣτις καθόσον πολλαπλασιάζεται, κατὰ τόσον ἡμπορεῖ νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐθνικῆς βιομηχανίας.

Στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του (1877) ὁ Χουρμούζης στέλνει

1. Νάτσιος, Βιογραφικά τοῦ Μιλτιάδη Χουρμούζη, ὅ.π.

OPPIANI

Poëtæ Cilicis

DE VENATIONE LIB. I.
DE PISCATV. Lib. v.

*Cum Interpretatione Latina, Commentariis,
& Indice rerum in utroque opere memo-
rabilium locupletissimo,*

Confectis studio & opera

CONRADI RITTERSHVSII
Brunsvicensis I. V. D.

Qui & recensuit hos libros denuò, & Adr.
Turnebi editionem Parisiensem cum trib.
M s s. Palatinis contulit: inde & var. Lect.
& Scholia Græca excerptit.

LVGDVNI BATAVORVM,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
Apud Franciscum Raphelengium.
CLO. IO. XCVII.

*Από το Βιβλιοθήκη
M. Χουρμούζη
1877*

² Αντίτυπο Βιβλιοθήκης της Βουλής χαρισμένο από τον Μ. Χουρμούζη (1877) με αυτόγραφο σημείωμά του

στη Βουλή τῶν Ἑλλήνων, πού παλιότερα ἦταν μέλος της, ἓνα ἀπὸ τὰ βιβλία τῆς Βιβλιοθήκης του : *Oppiani, De venatione lib III De piscatu lib V... Confectis studio et opera Conradi Rittershusii...* Λούγδουνο 1597. Στὴ σελίδα τίτλου τοῦ βιβλίου, πού φυλάσσεται στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς¹, σημείωσε Χουρμούζης : *Ἀρ 401 Βιβλιοθήκης Μ. Χουρμούζη Τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων 1877 Μ.Χ.*

Θὰ μπορούσαμε νὰ υποθέσουμε ὅτι ὁ Χουρμούζης ἀνταποκρίθηκε στὴν ἐκκλήση τοῦ Τιμ. Φιλήμονα, Ἐφόρου τοῦ Βουλευτηρίου ἀπὸ 2 Ἰουλίου 1877 γιὰ ἀποστολὴ ἐντύπων στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς, πού καλύφθηκε καὶ μὲ τὴν Ἐγκύκλιο 33, 10 Ἰουλίου 1877 τοῦ Ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν².

Εἶναι τὸ μόνο σίγουρο γνωστὸ αὐτόγραφο σημείωμα τοῦ Χουρμούζη. Δὲν σώθηκε σχετικὸ γράμμα του πρὸ τῆς Βουλῆς. Ἔτσι δὲν ξέρουμε ἂν ἔστειλε μαζί μὲ τὸ βιβλίον τοῦ Ὀππιανοῦ καὶ ἄλλα βιβλία ἀπὸ τὰ 400 πού τουλάχιστο πρέπει νὰ περιεῖχε ἡ βιβλιοθήκη του σύμφωνα μὲ τὸ σημείωμα.

Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν ΕΙΕ

1. Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων, *Ἀρχέτυπα καὶ ἐκδόσεις ΙΕ' καὶ ΙΣ' αἰῶνος*, τ. Β', Ἀθήνα 1971 σ. 197, 246.

Στὸ ἀντίτυπο τῆς παράφρασης τοῦ ἀριστοφανικοῦ «Πλούτου» πού φυλάσσεται στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Χίου ὑπάρχει ἀφιερωτικὸ σημείωμα, μὲ ὑπογραφή τρία ἀστέρια, στὸν πατριάρχη Ἰωακείμ τὸν Γ'. Συγκρίνοντας τὸ πανομοιότυπο τοῦ σημειώματος πού δημοσίεψε ὁ Γ ι ὠ ρ γ ο ς Χ α τ ζ η δ ἄ κ η ς, Περὶ τῆς παράφρασης τοῦ «Πλούτου», ὁ.π., μὲ τὸ σημείωμα τοῦ ἀντιτύπου τοῦ Ὀππιανοῦ θὰ μπορούσαμε νὰ υποστηρίξουμε ὅτι ἴσως εἶναι ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι. Παρόμοια εἶναι καὶ ἡ μονογραφή τοῦ Χουρμούζη στὸ τέλος ἀντιτύπου τοῦ βιβλίου του *Κρητικά*, Ἀθήνα 1842, πού φυλάσσεται στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Κέντρου Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν ΕΙΕ.

2. Μονόφυλλο μὲ τὴν ἐγκύκλιο καὶ τὴν ἐκκλήση ἐντόπισα στὸ Δημοτικὸ Ἀρχεῖο Ναυπλίου 1877, Ω40.